

БЯГСТВО В ДОМАКИНСКАТА РАБОТА – УТВЪРЖДАВАНЕ НА ПАТРИАРХАЛНИЯ РЕД ИЛИ ФОРМА НА БУНТ?

Мартина Недялкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

(България)

THE ESCAPE INTO DOMESTIC-TYPE LABOR AS A
REAFFIRMATION OF THE PATRIARCHAL ORDER OR A
FORM OF REVOLT

Martina Nedialkova

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

Researcher ID (Web of Science): NRA-7997-2025

ORCID ID: 0009-0009-9400-7812

E-mail: nedialkova.martina@gmail.com

Abstract: This article represents a case-study of the attempted escape from the patriarchal system through the means of paid domestic-type labor, as depicted in the Japanese novel “The girl on the other shore”. It follows the processes of housewifization and family nuclearization in Japanese society, as well as their rebuttal, as important prerequisites for the immergence of an escapist desire.

Keywords: professional housewife, nuclear family, demographic model, *utan ribu*, *nyu famiri*, mother-child adhesion, emancipation

Резюме: Статията се занимава с частния случай на опита за бягство от патриархалния модел чрез платения домакински

труд, застъпен в японския роман „Момичето от другия бряг“. Тя разглежда възникването, масовизацията и пропукването на модела на *професионалната домакиня* и на *ядреното семейство* в японското общество като предпоставки за желанието за бягство.

Ключови думи: професия домакиня, ядрено семейство, демографски модел, *уман рибу*, *ню фамири*, срастване на майка с дете, еманципация

Възможно ли е да се говори за бягство, ако то е насочено към поле, символизиращо потисническия механизъм? *Contradictio in terminis* ли е идеята да се бяга от патриархата в посока към полето на домакинската работа, или съществуват условия, в които това може да се случи?

В настоящото изследване ще разгледам проблема за домакинята и домакинския труд в Япония от втората половина на 20 в. Ще се спра накратко на условията за поява и масовизация на типажа *професионална домакиня* и на модела на *ядреното семейство*, както и на трудностите, които срещат домакините при завръщането си на работа. Паралелно с това разглеждане ще приведа контекстуален анализ на една от сюжетните линии в романа „Момичето от другия бряг“ на авторката Какума Мицуёо. Именно в контекста на тази история ще бъде разгледан частният случай на опита за бягство от ролята на професионална домакиня и отдадена майка в полето на платения домакински труд.

За романа накратко

„Момичето от другия бряг“ е роман с класическо построение, доколкото използва добре познатия подход на успореден разказ на две истории, които се срещат в края на книгата. От целесъобразност ще се спра само на първата, която проследява пътя на една 35-годишна жена – домакиня и майка – към еманципация посредством

работата извън дома. Описан е животът на *Сайоко* и нейната 3-годишна дъщеря *Акари*, която има проблеми с общуването. Още след сватбата си Сайоко е напуснала работа и се е отдала изцяло на ролята си на майка и домакиня. След 5-годишна пауза обаче тя решава, че е най-добре да се върне на работа, а дъщеря си да прати на детска градина. Описаната сюжетна линия разглежда колебанията на домакинята относно направения избор и постепенно разкрива промените, които настъпват в съпружеските отношения, в отношенията майка – дъщеря и у самата героиня в хода на тази нова стъпка.

Преди да премина към конкретния проблем за бягството от домашното пространство, е необходимо да представя контекста на появата на домакинята и на ядрения тип семейство в японското общество.

Поява и нормативизация на типажа на домакинята в Япония

Противно на популярното виждане, ролята на професионална домакиня далеч не е изконна характеристика на японската култура, а, оказва се, има съвременен произход и функция на естествена социална еволюция. Според социоложката Оchiaй Емико образът на домакинята се появява в Япония след края на Първата световна война, когато започва преход от икономика на земеделието и гребното предприемачество към пазарна икономика с преобладаваща чиновническа класа. С напредването на урбанизацията се създават условия, в които *пространствата на дома и на работата биват разделени*.¹ Наред с този фактор домакинският труд все още не е достатъчно технологизиран, за да бъде

¹ До този момент тези две пространства се намират в непосредствена близост, благодарение на което жените могат да съчетават домашните си задължения с работата на полето или в семейния бизнес (Оchiaй 1997: 17; Танака 1995: 99).

вършен между другото. Това налага разделянето на работните пространства на две – домашното (частното) и професионалното (публичното), – с което жената остава вкъщи, а мъжът се отправя навън да печели пари за цялото семейство (Очиай 1997: 17, 31 – 33).

И ако в началния период на урбанизация в страната все още има сравнително разнообразие на женските социални роли, то през периода на бърза индустриализация (края на 50-те до началото на 70-те години) вече се наблюдава отчетливо преминаване към една масовизация на типажа на домакинята на пълнен работен ден. Този феномен донякъде се обяснява с нарасналите финансови възможности на работещите съпрузи – пряко отражение на икономическия подем, който Япония изживява през този период. Друго обяснение обаче е приведено от Охината Масами, според която поредица от гържавни кампании за връщането на жените по домовете им, извършени поетапно в протежението на 20 в., водят до промяна в отношението към майчинството. Независимо от конкретните цели, които изпълнява всяка от тези кампании, събирателният ефект от гържавната пропаганда за ролята на домакиня и майка води до обособяването на своеобразен култ към фигурата на *майката*. Тя се превръща в културен символ, граничещ със статута на архетип, който помещава в себе си идеята за жертвоготовност и пълна отгаденост на децата и семейството. Така до средата на 70-те години ролята на професионална домакиня и всеотдайна майка се очертава като устойчив модел за младите жени в Япония.

Моделът на *ядреното семейство*

Бързият преход към градски тип живот води до масовото преселение на млади хора към градовете в търсене на работа, с което се слага началото на т.

нар. *нова средна класа* на корпоративните служители, учителите и държавните чиновници (Очиай 1997: 32). С откъсването си от семейното огнище тези млади преселници поставят началото на т.нар. *ядрен тип семейство* (т.е. семейство от две поколения), в рамките на което професионалната домакия се очертава като задължителен компонент. Така в периода между 1955 и 1975 г. едновременно се наблюдават две важни промени в японската семейна система – утвърждаването на ядреното семейство и масовизацията на домакинята.

Според Очиай обаче причините за осъществяването на този преход към ядреното семейство не са свидетелство за реално преосмисляне на традиционния семеен модел (този на разширеното семейство), а имат демографски характер (Очиай 1997: 59 – 61). Тя настоява, че зад нарасналия брой ядрени семейства всъщност се крие естественият преход от *демографски модел на висока раждаемост с висока детска смъртност* към противоположния *модел на ниска раждаемост с ниска детска смъртност*, който традиционно съпътства индустриализацията на едно общество и напредъка в медицината. Докато на Запад този преход започва още през 19-ти и продължава през 20 в., в Япония той се случва твърде бързо – едва в рамките на три поколения от началото на 20 в. Така родените в годините 1925 – 1949 се явяват второто, т.нар. *преходно* поколение – характеризиращо се едновременно с висока раждаемост и с ниска детска смъртност (Очиай 1997: 64 – 65). Този естествен висок прираст е подсилен и от краткосрочен „бум на бебета“ непосредствено след войната. При обособилата се ситуация многодетните семейства се очертават като масов феномен. А това на свой ред позволява голям брой представители на въпросното преходно поколение да се откъснат от родния си дом и да създадат собствени домочадия по градовете – т.е. семейства от ядрен тип. Благодарение на стабилната и широка мрежа от род-

нински връзки, с която разполагат, младите домакини от новата средна градска класа имат на кого да се опрат, за да се справят с трудностите, които срещат в домакинството (Очиай 1997: 68 – 72). Според Очиай именно това е факторът, позволил утвърждаването на модела на ядреното семейство в Япония от този период (Очиай 1997: 61). Той е обаче и причината заложените в новия семеен модел подводни камъни да се разкрият едва при следващото поколение. Когато демографският преход към ниска раждаемост е завършен с поколението, родено между 1950 и 1974 г., домакините за първи път се сблъскват с проблемите на ядрения тип семейство, произтичащи от изолацията в дома.

Движението *уман рибу* и моделът на *ню фамири*

Събитията от края на 60-те и началото на 70-те години създават условията за допълнителни изменения в японската семейна система, които си заслужава да бъдат споменати. Импулсът за радикална социална промяна, обхванал целия свят около 1968 г., се проявява и в Япония – не само под формата на еквивалентно на френското студентско движение, но и в т.нар. движение *уман рибу*, или движение за освобождение на жените. Наред с другите си постижения, *уман рибу* поставя на дневен ред необходимостта от преосмисляне на установеното възприятие на частното (т.е. женското) пространство и подчинената му позиция спрямо публичното (т.е. мъжкото) пространство. Движението застава и срещу ретроградната институция на брака, както и срещу традиционната семейна система, които укрепват патриархалния ред и обричат жените на живот в зависимост (Очиай 1997: 85 – 95; Танака 1995: 144).

Публичният дебат, отворен от студентското движение и от движението за освобождение на жените,

спомага за възникването на един нов семеен идеал – този на т.нар. *ню фамири*² (или „нов тип семейство“). *Ню фамири* отхвърля стария семеен модел като отразява потребността на японците, родени след Втората световна война, да се противопоставят на традициите и да живеят по нов начин. Това е поколение, силно повлияно от Западните ценности и стил на живот и прегърнало идеята за семейни отношения, изградени на основата на любовта, приятелството и взаимното уважение.

Наблюдаван най-вече сред представителите на новата средна класа, този тип млади двойки поставя силен акцент върху свободното си време, върху сходните ценности и равенството между партньорите (Очиай 1997: 103 – 106). Макар и този идеал в Япония да не е съпътстван от модела на жената карьеристка (или поне със сигурност не в степенята, в която това се наблюдава на Запад), идеите за независимост и самостоятелност, заедно с тази за новия тип семейство, получават силен отзвук сред японките от 70-те и 80-те години.

Както се оказва обаче, мечтата по това радикално ново семейство прегаря бързо. Изглежда, че корените на утопичната идея за споделени ценности и справедливо деление на семейните роли не са успели да проникнат достатъчно надълбоко и в момента, в който тези „нови семейства“ раждат деца, младите майки без колебание се връщат към стереотипа на домакинята от ядреното семейство. Нещо повече, социологическите проучвания и анкети от периода между 70-те и 80-те години еднозначно сочат, че отношението към брака на преобладаващата част от населението всъщност не се е променило съществено и половото деление на семейните роли продължава да се счита за нещо напълно естествено (Танака 1995: 19 – 20).

² От *new family*, т.е. *ново семейство*, но реално разновидност на ядреното семейство.

Описаната организация на семейната система в Япония от втората половина на 20 в. позволява да се позиционират персонажите от предложената за анализ сюжетна линия от романа „Момичето от другия бряг“. Макар и информацията за началото на отношенията между главната героиня *Сайоко* и нейния съпруг *Шуджи* да е сравнително оскъдна, може да се предполага, че става въпрос за семейство от *ядрен тип* или от типа *нью фамилии*. От сравнително късната (за японските норми) сватба на двойката (Сайоко трябва да е била на 30 г.) може да се предположи, че героинята принадлежи към онова поколение прогресивно настроени млади жени от края на XX в., за които кариерното развитие е също толкова важно, колкото и семейният живот. От друга страна, решението да напусне работа след сватбата е изцяло на Сайоко и е съпътствано с изненадата на съпруга ѝ Шуджи. Нещо повече, по-късно той я подкрепя в решението ѝ да се върне на работа. Това разминаване в първоначалните им позиции говори за своеобразно преплитане на традиционните възгледи с прогресивните виждания от 80-те години. По-интересното в случая е, че Сайоко е пазителят на традициите, докато Шуджи – проводникът на новите ценности. Схода на историята тези позиции претърпяват пълен обрат. В тази метаморфоза на „прогресивните“ съпругески отношения ясно проличава пропукването на илюзията за успешното ядрено семейство (било то от „новия“ или от класическия тип).

Проблеми в моделите на ядреното семейство и на професионалната домакиня

Резултатите от пожеланата, но нереализирана промяна в семейната система стават ясни през 80-те години, когато вече се усещат ефектите от завърше-

ния демографски преход. Социалната изолация, с която се сблъсква новото поколение млади съпруги, поставя сериозни предизвикателства пред тяхната психика. От една страна, те вече не разполагат с подкрепата на цяла мрежа от близки, на каквато е разчитало преходното поколение. Намирането на социална среда в градовете също се оказва трудно: поради ниската раждаемост семействата с деца, живеещи наблизо, са малко и завързването на квартални познанства е рядко срещано (Сугимото 2010: 184). От друга страна, семейният модел не се е променил дотолкова, че тези жени да могат да разчитат на помощ от страна на съпрузите или децата си. Йошидзуми Кьоко нарича този тип ядрено семейство – семейство тип „псевдо-самотна майка“ – т.е. семейство, в което съпругът и баща прекарва толкова много време на работа, че почти не се появява вкъщи, а когато е там, обикновено спи (Йошидзуми 1995: 185).

Синдромът на самотната майка и домакиня приема различни форми, вариращи от депресия, през т.нар. „срастване на майката с детето“, до кухненски алкохолизъм и др. С отношение към настоящото разглеждане е срастването на майката с детето, чиито най-често срещани форми са синдромът на „амбициозната майка“ (обсебена от образованието на децата си) и т.нар. „невроза от отглеждането на деца“, която може да доведе до тормоз над детето, а в най-радикалните си форми – дори до детеубийство. Тази семейна атмосфера в края на века започва видимо да се отразява и на децата, сред които за първи път се появяват заболявания от хроничен характер или явни психически разстройства (Очиай 1997: 125 – 139; Сугимото 2010: 184 – 185). Педиатърът Кютоку Шигемори открива причината за тези аномалии в обсебващата любов на майките и определя новия тип заболявания като „болести, причинени от майката“ (Очиай 1997: 50 – 51, 126 – 127; Сугимото 2010:

184). Други изследователи обаче подлагат на съмнение такова едноплатово разглеждане, като Сугимото Йошио например, който задава въпроса дали не е по-добре да се говори за „болести, причинени от бащата“, предвид че той напълно отсъства от процеса на отглеждане на децата си (Сугимото 2010: 185).

Описаните в романа отношения между майка и дъщеря представляват нагледен пример за някои от посочените проблеми на ядреното семейство. „Срастването на майка с дете“, както и произхождащите от него тревожност от отглеждането на деца и нездравословно психическо развитие на детето, са ясно разграничими в историята. Сайоко и Акари са прекарвали три години в безпочвени опити да си намерят социална среда в квартала, вследствие на което Акари е развила страх от общуването с непознати, а Сайоко е започнала да се чувства непълноценна и неуспешна като майка. Именно тази ситуация извиква решението на Сайоко да се върне обратно на работа и да запише дъщеря си на детска градина.

Пречки пред завръщането на домакинята на трудовия пазар

Тенденцията към завръщане на японските домакини в сектора на труда е функция на няколко фактора. Психологическият товар, заложен в модела на професионалната домакиня и усетен през 80-те и 90-те години, е само един от тях. Към него се прибавя забавянето на икономическия растеж в Япония след петролната криза от 1973 г., което води до спад в жизнения стандарт на ядрените семейства с единичен доход (Оchiai

1997: 119). Не на последно място, завършеният демографски преход към общество с ниска раждаемост води до все по-осезаем недостиг на работна ръка. Всички тези предпоставки задават финансова, както и политическа, необходимост жените да заемат по-сериозен процент от работната сила в страната (Сугимото 2010: 166 – 167).

Завръщането на доскорошните професионални домакини към работа обаче не преминава гладко. Отвъд половата дискриминация в полето на труда, която традиционно съществува в японското общество³, съществуват и обективни фактори, които правят домакините неадекватни на актуалните работни изисквания. На първо място, те са изгубили работните си навици (особено при дългогодишно отсъствие), поради което в общия случай са с намалена продуктивност и с техническа изостаналост спрямо връстниците си, които не са прекъсвали. Това е от значение в работна култура като японската, където практиката на дългогодишно „отглеждане на персонала“ е повсеместна. Следователно, веднъж напуснали работа, жените, които отсъстват от пазара на труда за дълго, вече не могат да се върнат на същото място (Сугимото 2010: 167). В повечето случаи работните възможности, които остават отворени за тях, са ограничени до няколко конкретни полета, а и се свеждат само до нископлатени позиции при лоши работни условия (Сугимото 2010: 163, 167; Танака 1995: 119 – 120). На второ място, тези жени обикновено не са склонни да жертват напълно домашните си задължения в полза на работата (Сугимото 2010: 166). Поради това търсят позиции с гъвкаво работно време, които обаче често са по-зле платени, с ниска работна сигурност и без осигуровки. Не на последно място, за майките

3 За повече подробности вж. Tanaka, Yukiko. 1995. *Contemporary Portraits of Japanese Women*, 100 – 102, 109, 112–113. Westport: Praeger Publishers.

с малки деца недостигът на детски градини и ясли (както и ограниченото им работно време) поставя допълнителни усложнения (Танака 1995: 115). Тези условия изключително стесняват полето за потенциална реализация на жените, които искат да се върнат на работа след периода на майчинство.

В романа лесно могат да се установят прилики с описаната типология. Когато решава да предприеме действия, за да промени семейната си ситуация, Сайоко среща трудности както с намирането на градина за Акари, така и с търсенето на работа. Независимо, че (в съответствие с описания модел) не търси нито високо платена, нито отговорна позиция (каквато е заемала по-рано), в момента, в който разбират, че е майка на малко дете, от повечето места напълно я пренебрегват. Единствената възможност, която се появява след време, е работа, свързана с почистване по домовете. Именно тази завръзка е и причината за така поставения въпрос в заглавието. Още от самото начало на историята е зададен проблемът за опита на една млада жена да се спаси от своята участ на професионална домакиня. Парадоксално, тя прави това, започвайки работа, с която върши същия тип труд, от който уж се опитва да избяга.

Преходът към новото ежедневие е труден, но монотонният труд донася на Сайоко търсеното успокоение, което, от своя страна, постепенно прераства в гордост от наученото и постигнатото. Нещо повече, противно на всякакви очаквания, нейната работодателка съзира потенциала ѝ и решава да ѝ повери отговорността за разработването на страничния за фирмата бизнес с почистване по домовете.

Може ли да бъде освобождаващ домакинският труд?

Отговор на поставения въпрос не може да бъде даден за японското общество като цяло. Освобождаването на жената от стереотипните роли, които ѝ задават патриархалните традиции, е сложен проблем, който изисква много по-пространно разглеждане. Предложеният роман обаче предоставя едно възможно решение, в един частен случай. В опита да възвърне психологическото си равновесие и да помогне на гъщеря си, героинята постига много повече, отколкото се е надявала. Тя не само открива ново призвание и поле за развитие, не само прекъсва нишката на токсичното срастване с детето си, но и успешно се опълчва на дългогодишни културни традиции, в което прозира пропукването на илюзията за любящото „ново“ семейство. В хода на действията си Сайоко най-после разбира колко малко съпругът ѝ е оценявал всичко, което тя е вършела за него дотогава. Дори по-важно обаче – тя намира в работата си кауза, на която да се посвети, а оценката, която получава за труда си откън, се оказва и ключът към нейната свобода и независимост дори след майчинството – път, който е бил затворен за жените от предишните поколения домакини.

С оглед на така очертаните събития от романа, може да се твърди, че стъпките, предприети от героинята, представляват явен опит за бягство от ролята на домакинята (т.е. от неплатения и неоценен домашен труд, както и от изолацията в пространството на дома). Очевидно е обаче, че макар и да става дума за бягство чрез професионална реализация извън дома, това бягство се реализира *в* и *чрез* домакински тип труд. Погледнато другояче – бягството добива нов смисъл с това, че превръща домакинския труд в платен труд и професия, в резултат на което героинята по-

стига икономическа и психологическа еманципация. При подобно разглеждане следва да се заключи, че сюжетът на романа описва един нестандартен бунт срещу традициите и опит за разчупване на патриархалния ред в модела на ядреното семейство.

Разгледаният случай е плод на литературна фикция и той, разбира се, не може да служи като достатъчно основание за извеждането на заключения относно бъдещето на японската семейна система или пък съдбата на домакинята. В него е описан пътят към еманципация, който по стечение на обстоятелствата се осъществява чрез извършването на тип труд, сходен с домакинския, но извън сферата на дома. Все пак не може да се отрече, че наративната стратегия на авторката е силно повлияна от действителните социални отношения в рамките на японското общество. С оглед на това описаният житейски път може да се счита за поне частично представителен за новото поколение млади жени и майки (от края на миналия и началото на настоящия век), които ще трябва да покажат дали ще успеят да се отскубнат от капана на професията домакиня, или не.

Библиография

Kakuma 2016: Kakuma, M. Момичето от другия бряг, Дора Барова (прев.). София: изд. Слънце, 2016.

Yoshizumi 1995: Yoshizumi, K. Marriage and Family: Past and Present. – In: Kumiko Fujimura-Fanselow, Atsuko Kameda (eds.), Japanese Women. New Feminist Perspectives on the Past, Present and Future, 183 – 197. New York: The Feminist Press at the City University of New York, 1995.

Ohinata 1995: Ohinata, M. The Mystique of Motherhood: A Key to Understanding Social Change and Family Problems in

- Japan. – In: Kumiko Fujimura-Fanselow, Atsuko Kameda (eds.), *Japanese Women. New Feminist Perspectives on the Past, Present and Future*, 199 – 211. New York: The Feminist Press at the City University of New York, 1995.
- Ochiai 1997:** Ochiai, E. *The Japanese Family System in Transition. A Sociological Analysis of Family Change in Postwar Japan*. Tokyo: LTCB International Library Foundation, 1997.
- Sugimoto 2010:** Sugimoto, Y. *Gender Stratification and the Family System*. – In: *An Introduction to Japanese Society*. Third Edition. 156–188. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Tanaka 1995:** Tanaka, Y. *Contemporary Portraits of Japanese Women*. Westport: Praeger Publishers, 1995.
- 角田光代・2007・『対岸の彼女』、東京：文藝春秋社 /Kakuta Mitsuyo. 2007. *Taigan no kanojo*. Tokyo: Bungei Shunjusha.